

References:

- Ramchand, Gillian (2008), *Verb Meaning and the Lexicon. A First-Phase Syntax*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Stowell, Tim (1991), *Small Clause Restructuring*. In: Freidin, Robert (ed.), *Principles and Parameters in Comparative Grammar*. The MIT Press, Cambridge/ MA. 182–218.

Imola-Ágnes Farkas

**H. Varga Márta, Formák és funkciók
Morfoszintaktikai eszközök és grammatikai jelentések vizsgálata.**

Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészettudományi Kar –
Patrocinium Kiadó, Budapest, 2012. 326 o.

Ahogy az a címből is kiderül, kettős céllal készült kötetet vehetünk a kezünkbe. A „Formák és funkciók” egyrészt a felsőoktatásban szeretne segítséget nyújtani a hallgatóknak, elsősorban a 20–21. századi nyelvelméletekről szóló összegző áttekintéssel, ami az ismeretterjesztés mellett oktatási segédanyagként is felhasználható. A második és harmadik rész esettanulmányaiban pedig különféle morfoszintaktikai eszközökre (főként képzőkre), valamint általános grammatikai jelentésekre (például a redundancia, a hiány vagy a birtoklás) vonatkozó leíró elemzéseket találunk.

Az egymást követő összefüggő nyelvelméleti rendszerek vizsgálatának aktuális voltát mutatja az a kutatói tapasztalat, mely szerint: „Mintha ilyen korszakban, több évtized óta tartó folyamatos »felújítás«, »átépítés« alatt lenne a nyelv-tudomány (ma) is” (H. Varga 2012: 9). A kötet szerzője a mai nyelvelméleteket érintő átalakulások két aspektusát emeli ki: egyrészt a (más tudományfilozófiai összefüggések nyomán kialakuló) diszciplináris bővülés igényét, másrészt pedig az elméleti kutatások előtérbe kerülését, az elméletalkotás hangsúlyossá válását.

A nyelvelméleti modellek alakulását tekintve nem könnyű megállapítani, hogy a módszertani és megközelítésbeli változások mindig egyértelműen integrálhatók-e, illetve hogyan hatnak vissza az adott elmélet alapelveire. Korántsem magától értetődő például, hogy az időről időre felszínre kerülő, korábban megoldhatatlannak tűnő problémák minden esetben kezelhetők maradnak-e az elmélet eszközeivel, vagy ezek integrálása valamiféle szemléletváltást vetít előre (a nyelvtörténeti adat megítélése kapcsán vö. Dömötör 2012: 49).

A kötet első nagy fejezete nyomán („A huszadik század »legbefolyásosabb« [a szerző kiemelése] nyelvelméleti irányzatai” 17–70) jogosan vetődik fel a kérdés,

hogy milyen elméleti háttérfeltevések érvényesíthetők az egyes grammatikai jelenségek elemzése során, s hogy ezek hogyan alkalmazhatók a konkrét esetekben. A második és harmadik részben összesen tizenkilenc tanulmány foglalkozik morfoszintaktikai eszközök és grammatikai jelentések vizsgálatával. A képzők produktivitása kapcsán előtérbe kerül a természetes morfológia és a strukturális megközelítés szembesítése, más esetekben pedig a hagyományos leíró szemlélet összevetése a magyar mint idegen nyelv tanítási szempontjaival.

A 20. századi nyelvelméleti irányzatok áttekintése három hangsúlyos területre oszlik: a strukturalista, a generatív, valamint a funkcionális kognitív szemlélet bemutatására. A formális és funkcionális irányzatok közt – időben és megközelítés tekintetében egyaránt – mintegy átvezetésnek tekinthető az ún. kognitív és az ún. pragmatikai fordulat rövid áttekintése. A kötetben a funkcionális kognitív nyelvléírési keret kapja a legnagyobb teret (38–61), a fejezet végén azonban megtalálható egy összegző táblázat, amelyben a három nagyobb irányzat elméleti és módszertani szempontrendszerét veti össze a szerző (62–67). Ez az összefoglalás a szükségszerű leegyszerűsítések ellenére is elegendő ahhoz, hogy az olvasó rálásson a három elméleti irányzat meghatározó szemléleti különbségeire.

A strukturalista modellt Saussure munkásságán keresztül (elsősorban az előadásából rekonstruált 1916-ban megjelent „Bevezetés az általános nyelvészetbe” című munka nyomán) ismerjük meg. Az elmélet fő tételeinek (nyelv és beszéd; szinkronia és diakronia; nyelvi jel; nyelvi rendszer) tárgyalása után tér ki a szerző a modell újdonságaira. Ebben a felfogásban Saussure elsősorban elméletalkotóként jelenik meg az olvasó számára: a strukturalista szemléletmód egy olyan nyelvtudományt alapoz meg, amely kijelöli a nyelvészet „belső” feladatait, ezáltal elkülönítve azt más tudományágtól (23). A feladatok és a kutatás területei az alábbiakban fogalmazódnak meg: szinkron vizsgálatok elsősorban a fonológiát és a morfológiát érintve, az önálló elmélet és módszertan megalkotása és érvényesítése iránti igény, valamint a formalizálási törekvések (25). A rendszerszerűség – a nyelvi elemek egymástól való elkülönítése és egymáshoz való viszonyainak megállapítása által – központi szerepűvé válik.

A generatív nyelvészet esetében három fő pontba szedve láthatjuk a leírás kereteit: az elmélet tárgyát (az egyén nyelvi képessége); a mondatalkotás mechanizmusát; a nyelvelsajátítás generatív magyarázatát. Ezeken keresztül jutunk el a megközelítés fő elveihez: az idealizált beszélő fogalmához, a szintaxis központi szerepéhez, valamint a jólfarmáltság kritériumához (26–30). Az elmélet bemutatása tehát a strukturalista modellhez képest másként tematizálódik – részben azzal összefüggésben, hogy a két irányzat más-más témakörökre helyezi a hangsúlyt. Talán emiatt nincs direkt módon szembesítve egymással a kétféle megközelítés, noha a dichotómiák kapcsán például felmerül, hogy a Chomsky-féle performancia fogalma „véltetően tágabb”, mint a Saussure által meghatározott

parole kategóriája (28). A rendszerszerűség a mondatok jólformáltságából kiindulva, szabályalapú levezetések által érvényesül. Az alapelvek bemutatása mellett viszonylag kevés szó esik a modell alakulásáról; érdemes röviden utalni arra, hogy a minimalista program már nem tételez fel kitüntetett (a korábbi mélyszerkezetnek és felszíni szerkezetnek megfeleltethető) ábrázolási szinteket, vagy hogy a szabályalapú (később paraméterek által meghatározott) megközelítés eltolódik a lexikai elemek felé, s újabban az ezekkel kapcsolatos műveletek minimalizálása a cél (Surányi 2009: 1053–1056). Az elméleti keretre jellemző sajátos retorika miatt az sem vetődik fel, hogy a probléma-eltolódások jó része – például az anyanyelv-elsajátítás problémája – külső kritikák hatására válik az elmélet részévé (Pléh 2009: 1079). Noha az összefoglalásnak nem célja a kritika vagy az állásfoglalás, az alapelvek tárgyalása után közvetlenül szó esik azok vitathatóságáról. A generatív modell olyan, a mondatalkotásra vonatkozó hipotézisként jelenik meg, amely mind módszertanában, mind elméleti téziseit tekintve „különbéle okok miatt igen sok nyelvész számára elfogadhatatlan” (32 – részletebben a funkcionális irányzatok kapcsán).

A két meghatározó irányzat bemutatása után tudjuk meg, hogy a kutatás tárgyának ilyen módon történő leszűkítésével és idealizálásával szembe fordulva már a két világháború között megjelentek a funkciót előtérbe helyező megközelítések (többek közt a prágai és az amerikai deskriptív iskola). A hetvenes-nyolcvanas években pedig új nyelvleírási területek bontakoznak ki, részben összefüggésben az ún. kognitív és ún. pragmatikai fordulattal (36–37). A generatív modellhez kötődő kognitív felfogás a nyelvet mentális, genetikailag determinált képességként, agyi struktúrák megnyilvánulásaként értelmezi és vizsgálja, háttérben hagyva a kommunikáció szerepét, valamint a megismerés mint folyamat feltárását. Ehhez képest a kutatás irányjai a hatvanas években elmozdulnak a logikai-matematikai alapú „steril” nyelvtan (mondattan) felől a nyelvhasználat és a nyelvhasználó felé is (például hogy hogyan is él a beszélő a nyelvi kompetencia nyújtotta lehetőségekkel). – A pragmatikai kutatások hatvanas-hetvenes évekbeli fellendülésének elismerése mellett ugyanakkor a funkcionális kognitív megközelítésben nagyobb jelentőséget tulajdonítanak használatalapú kiindulópont megjelenésének a nyelvleírásban (Tátrai 2011: 12–13).

H. Varga Márta megjegyzi a funkcionális szemlélet kibontakozása kapcsán, hogy „alapvető nyelvészeti hagyományokhoz tér vissza” (34). Ez a megállapítás nagy valószínűséggel arra vonatkozik, hogy a nyelvtudomány az újgrammatikusok fellépése óta egységesen privát megalapozású (logikai-pozitívista, a nyelvet individuális pszichikai képződményként kezelő), ezáltal paradigmaticusan elhatárolódott attól a koncepciótól, amely jellemzően Humboldt munkásságához kötődik, és a nem-privát nyelvfelfogást érvényesíti. Ez utóbbi szerint az anyanyelv eleve és alapvetően befolyásolja a valóság megragadásának és interpretálásának módjait. Ezzel összefüggésben a nem-privát szemléletű elméletekben a

jelentéshasználat konstitutív szerepű (vö. Békés 1997: 80–83). Az újfajta, átfogó nézőpont, a funkcionális szemlélet a nyelvet a megismerésből kiinduló, használatalapú, dinamikus rendszerként kezeli, mint a társas interakció eszközt és közegét. – A szabályelvű leírás viszonylagos háttérbe kerülése nem jelenti a rendszerszerűség elvetését. E felfogás két előnyét emeli ki a szerző: a beszélt nyelv bevonásával járó életszerűséget, és a más diszciplínákkal való kapcsolatot (35). A használati alapú nyelvtudomány alapvető tényezői az összefoglalás szerint a következők: a nyelvi szerkezet és a nyelvhasználat viszonya (a „performancia” mint a rendszer része); a gyakoriság szerepe; a produkció és a megértés összefüggése; a nyelvelsajátításban érvényesülő tapasztalat és tanulás; a használatbeli variáció és a történeti változatok (38–44). A szinkronia és diakronia ebben a felfogásban nem válik el élesen, mert a nyelvi változások háttérben valószínűleg a nyelvhasználat, a szinkrón változatok kölcsönhatása áll (46–47). Hozzá kell tennünk, hogy ez a megállapítás egy olyan összefüggést terjeszt ki a szinkrón megközelítésre, amely a történeti nyelvészetben jól ismert. A nyelvi változás forrása a szűkebb és tágabb jelhelyzet (kulturális és szituációs szövegösszefüggés) között fennálló feszültség, így a nyelvi változást kutatók nem kerülhetik el az alkalmi nyelvhasználat, a beszéd, a szóbeliség elemzését; a nyelvi rendszer változása a nyelv társadalmi használatában értelmezhető (Károly 1970: 119–124). A nyelvi változások a nyelvi rendszer aktuális felhasználásának színterén, a nyelvhasználat mindennapjaiban, a beszédben indulnak meg és folynak le (időnként lecsapódva az írásbeliségben, vö. Benkő 1988: 386). A történeti adatok feltárása pedig olyan döntéseket foglal magában, amelyek meghatározzák a vizsgálat tulajdonképpeni tárgyát és irányát, így elméleti szempontból sem semlegesek (Herman 2001: 394).

A funkcionális szemlélet több elméleti irányzatra is érvényes, ezeket jó néhány közös elméleti-módszertani jellemző köti össze: a funkció elsődlegessége, a nyelv társas jellege, az adekvátság, az enciklopédikus tudás; a módszertani ismérvek közül pedig a komplex szemlélet (formai oldal és jelentés együttes vizsgálata); a centrum-periféria elv érvényesítése, a skaláris és prototípuselvű kategorizáció (H. Varga 2012: 45–61; 68–69).

A fejezet végén található egy részletes áttekintő táblázat (62–67), ugyanakkor – bizonyára a szükségszerű egyszerűsítés miatt – az alfejezetekben ritkán vannak szembesítve az egyes nyelv-nyelvészeti jelenségekre, fogalmakra, elvekre vonatkozó eltérő megközelítések, definíciók, melyek ezáltal az adott pontokon kizárólagosnak tűnnek. A hallgatók számára megkönnyítené a folyamatos tájékozódást egy, a nyelvelméleti áttekintéshez kapcsolódó tárgymutató vagy fogalomtár, vagy – az esettanulmányoknál alkalmazott – „utalórendszer” alkalmazása.

A kötet második nagyobb fejezete hét esettanulmányt foglal magába, ebből három témakör szorosan kapcsolódik a grammatikatanításhoz: a *-t/-tt* formáns

funkciói, a létige mondatbeli szerepei, valamint a *lenni* + *-va/-ve* képzős határozói igeneves szerkezet használata. További négy tanulmány pedig egyes képzők funkcióinak összefoglaló bemutatásával és az egyes képzőjelentések produktivitásával foglalkozik.

A *-t/-tt* formáns kettős grammatikai szerepe közös eredetükkel függ össze: múlt idejű igealakot jelöl, illetőleg befejezett melléknévi igenevet képez. E vizsgálat szerint a két kategória elhatárolása a mai használatok egy részében is fokozat kérdése alaktani (tőváltozatok), jelentéstani (aktív és passzív kifejezőmódok különbsége), valamint a mondatnyi kritériumok alapján. Emellett látunk példát szinonim használatra, valamint az egyik jelentés specifikussá, metaforikussá válására (135–136). A nyelvtanítás szempontjából lényeges, hogy megjelennek – valószínűleg a nehezen elhatárolható esetekből adódó kommunikációs nehézségek feloldása érdekében – alternatív lehetőségek is, ilyen a *lenni* + *-va/-ve* képzős határozói igenév a statikus szemlélet kifejezésére (137).

A határozói igenév + létige szerkezet tárgyalásakor a nyelvművelés szerepe jelentős teret kap, mivel „sokan szinte mániákusan kerülnek a használatát még akkor is, amikor az helyénvaló, sőt szükséges lenne” (145). Ennek oka abban is keresendő, hogy nehezen szabályba foglalható jelenségről van szó, gyakran a szokás, a finom stiláris különbségek befolyásolják, hogy egy-egy ilyen szerkezet használata elfogadónak ítéltető-e (149). Ilyen kérdés például a nem kompozicionális esetek megítélése. Szükségszerű lehet az igeneves szerkezet akkor, amikor valamilyen cselekvés hatására bekövetkező állapotváltozás válik statikussá a szerkezetben, ez a cselekvés azonban nincs megnevezve, mivel annak járulékos körülménye okozza a változást (pl. *ki van melegevedve, be van lilulva*). H. Varga a különböző álláspontok szembesítése során arra jut, hogy főként a statikus tényközlés, a történés következtében beállt állapot vagy más eredmény jelölése, valamint a személytelenség jelentéseiben adekvát a *lenni* + *-va/-ve* képzős igenév használata. Utóbbi funkció előjön még a passzívum grammatikai kifejezőmódjai között (226).

A magyar mint idegen nyelv tanítása kerül előtérbe a létige mondatbeli funkcióinak összegyűjtésekor (139–144). A szerző támpontokat szeretne adni a segédige és a nominális mondat tanításához (141–142); hat fő mondatnyi szerepet különít el (több alcsoporttal), elsősorban a bővítménykeret felől közelítve meg az egyes funkciókat: létezés (alanyi bővítménnyel); létezés részelő jelentéssel; létezés határozói bővítménnyel; birtoklásige; segédige – valamint a *lenni* + *-va/-ve* szerkezet részeként.

További négy esettanulmány vonatkozik az *-s* a *-z* és az *-l* képzők, valamint a fosztó- és tagadóképző funkcióinak meghatározására, kitérve arra, hogy melyik jelentéseik tekinthetők produktívnek. Az utóbbi kérdéskörhöz a szerző a természetes morfológia szakirodalmából idéz (71). A képzőjelentések kategorizálása során szintén megjelenik a nyelvtanítási szempont, ugyanis az egyes általános

típusok alcsoportokra is oszlanak a lokális viszonyok mentén: az *-s* képző esetében az ellátottság mint nála- vagy rajtalevés, illetőleg belső tartalom (73); a fosztóképző kapcsán a hiány superessivisi és inessivusi viszonyban (92–93). Formailag újabb csoportokat jelölnek ki a kapcsolódási lehetőségek; tövekhez vagy képzett alakokhoz járulhatnak az egyes képzők (a fosztó- és tagadóképzőre vonatkozóan 98–102, 106–110).

A szemantikai kategóriákat tekintve gyakran több jelentést különít el a szerző, mint az a hagyományos leíró megközelítésben (Ruzsiczky 1961; Keszler 2000), a nyelvtanítás során (Hegedűs 2005), vagy a természetes morfológia keretében (Ladányi 2007) jellemző. Egyes típusokat a lokális viszonyok hangsúlyozása tesz árnyaltabbá, más esetekben viszont nem egészen egyértelmű, hogy a jelentéscsoportok kategóriái mennyire élesek, illetőleg hogy egyenértékűek-e az elhatárolási szempontok a hatókört vagy használati gyakoriságot tekintve. Az *-s* képző kapcsán hagyományosan két fő jelentés mentén különülnek el az alcsoportok, az egyik az ellátottság, a másik a hasonlítás (Ruzsiczky 1961: 404–407; Keszler 2000: 318). A képzés „bemenetél” szolgáló jelentések alapján jelenik meg az intézményhez, életkorhoz vagy épp időtartamhoz való kapcsolódás (*iskolás, kft-s* [vállalkozás]; *hatvanas [úr]; órás, perces*; vö. Hegedűs 2005: 19; Ladányi 2007: 124–125). Ezekhez képest többletként jelenik meg H. Varga Márta csoportosításában a körülbelüliség (valószínűleg a nyomatékosítás vagy az attitűdjelölés szempontja miatt), például *mázsás súly, filléres dolgok*; továbbá az absztrahálás melléknevekből (*keserves, szűkös, tágas*; vö. 80–84). A rokon funkciójú *-z* és *-l* képzők esetében (128) a más forrásokban is adatolt jelentések mellett (tipikusan a ’valamivel ellát’, ’létrehoz’, ’időt eltölt’, ’valamit működtet’, vö. Ruzsiczky 1961: 363–364; Hegedűs 2005: 23–24; Ladányi 2007: 107–112) külön szerepel a ’részt vesz valamiben’ (*túrázik*) ’eljár valahova’ (*piacozik, szomszédol*), az ’állapotváltozást idéz elő’ (*ágaz, mázol*), az ’anyaggal bevon’ (*lisztez*). Az utóbbi képzők szinonim használata kapcsán felmerül, hogy egy-egy lexikai mezőhöz kapcsolódó specifikusabb és általánosabb jelentésű derivátumok, kifejezések versengő variánsokként működnek-e a nyelvhasználatban: „szelekciós jegyeiknél fogva az adott fogalmi kerethez jobban illeszkedő igék kiszorítják a náluk neutrálisabb tartalmúakat a nyelvhasználat során” (127). Noha például a ’valamit fogyaszt’ jelentésű *-z* képzős derivátumok jó néhány realizált példánya használatos, lehetőségeit tekintve pedig szabadon bővíthető (*kávézik, fagyaltozik* stb.), ez a tény önmagában nem befolyásolja jelentősen a ’valamit fogyaszt’ jelentésű semleges igék előfordulási gyakoriságát – nagyobb szerepe lehet a választásban a beszédhelyzetnek, ezzel összefüggésben a részletezésre és a redundanciára vonatkozó igények összjátékának.

Az egyes képzőfunkciók tárgyalása kapcsán érdemes utalni a produktivitás-fogalom különböző értelmezéseinek ütköztetésére. A vizsgálat áttekinti a természetes morfológia kritériumait, ugyanakkor időnként annál szigorúbb, strukturá-

lisabb szemléletet érvényesít. A formai szempontokra nézve a fosztóképzők kapcsolódásánál a következő megállapítást látjuk: „Minthogy a fosztóképző nem járulhat minden *-i* képzős denominális melléknévhez, így ez sem tartozik a produktív képzésmódok körébe” (100; a képzőtlen melléknévi alapszóhoz kapcsolódást ritka volta miatt szintén improduktívnak tartja: 103). A természetes morfológia szerint a képzők termékenysége skalárisan kezelendő, nem mennyiségi, hanem minőségi alapú, az alapszavak tulajdonságait figyelembe véve. Nem a lehetséges alapszavak és a levezetett szavak számaránya szerint határozza meg a produktivitást, hanem aszerint, hogy milyen lexikai-fonológiai nehézségek árán lehetséges a képzés (Ladányi 2007: 45, a skála kritériumai: 47–51). A termékenység megítélésében a lehetőségesség szerepét az is mutatja, hogy a kötetben nem realizáltak tekintett *orvosiatlan* ritka, de Google-keresés alapján adatolható („Lehet butaság, ami még eszembe jutott és teljesen *orvosiatlan*”).

Egyes lexikai-szemantikai kategóriák esetében is a strukturális szemlélet befolyásolja a produktivitás megítélését. Ilyen például az *-s* képző ’szám által jelölt időpontban induló/érkező jármű’ jelentésű használata (*kettő húszas* [gyors]), vagy éppen az egységet jelentő számok neve mint évtized, évszázad meghatározása (*kétezres évek* [eleje]). Ezeket a funkciókat H. Varga nem tekinti produktívnak, mert csupán listázható szóosztályon működnek. A produktivitás valóban nyílt szóosztályokon vizsgálható, ugyanakkor, ha feltesszük, hogy az osztály – például a kreatív nyelvhasználat neológ szóalkotása nyomán – bővíthet, bizonyos lexikai csoportok bevonhatók a vizsgálatba (Ladányi 2007: 126). Ebből kiindulva az időponthoz kötődő indulás-érkezés kifejezése viszonylagosan produktív is lehet (a valóságismeretünktől függetlenül elképzelve például egy *hét hetvenhármás* ’hét óra hetvenhárom perckor induló/érkező’ vonatot).

A „Formák és funkciók” harmadik nagyobb tartalmi egysége tizenkét esettanulmányt tartalmaz, ezek jellegüknél fogva három csoportba sorolhatók. Időnként hangsúlyozottan előtérbe kerül a nyelvtanítás mind vezérlőelv: ilyen a birtoklás, a nyitótövek és a „hamis barátok” (*false friends*) témaköre, s részben érintkezik vele a passzívum kérdésköre, valamint a plurale tantum vizsgálata a magyarban. A hagyományosabb leíró grammatikai elemzések a részeshatározó, a ’nomen acti’ képzőjelentés, valamint egy-egy képző egyszerű vagy összetett voltának témakörét járják körül. A harmadik nagyobb csoport általános grammatikai jelentések rendszerszerű vizsgálatára irányul – valamelyest ezekben is érvényesülnek a magyar mint idegen nyelv tanításának szempontjai. Ebbe a csoportba tartoznak az ellátottság, a szemantikai ellentét (a fosztóképző kapcsán), a hiány, és a redundancia nyelvi megvalósulásai. Az esettanulmányok két nagy csoportja több témáját tekintve összefonódik, érintkezik: a korábban tárgyalt *-s* képző és a fosztóképző megjelenik az ellátottság, a hiány és a fosztóképzős melléknevek szemantikai ellentétpárjainak tárgyalásakor is. A második fejezet

esettanulmányaiban inkább az egyes elemek funkciói lényegesek, ezúttal viszont egyfajta hálózatba kerülnek a korábban bemutatott jelentések mentén. Az egyes írásokat a fent vázolt csoportok szerint – a kötet sorrendjétől ezúttal is eltérve mutatom be.

A nyelvtanítás szempontjai leginkább a „hamis barátok” témakörében kerülnek előtérbe. A (nemcsak a szókészletet érintő) jelenség háromféle értelmezését ismerjük meg, ebből kettőt tekintve relevánsnak: a fő érv az etimológiai kapcsolat (288–290). A „hamis barátok” tehát olyan kifejezések, amelyek kontak-tushatásként, kölcsönzés útján kerülnek egy nyelvből egy másik (rokon vagy nem rokon) nyelvbe, a különfejlődés során azonban jelentésükben részben vagy teljesen eltávolodhatnak egymástól (míg alakjuk, hangzásuk mutatja a kapcsolatot). Elsősorban olyan interferencia-jelenségként fogalmazódnak meg, amelyet fokozottan tudatosítani kell a tanulóknál például fordítási feladatok során vagy épp szótár formájában (ezúttal egy négy csoportra osztott példasorban: 295–300).

A nyitótovekről szóló áttekintést szintén a nyelvtanítási megközelítés hívta életre (az anyanyelvi beszélők ösztönösen használják ezeket). Az alsó nyelvállású előhangzók három részre bontva szerepelnek főnévi, melléknévi és igei töveken, kiegészítve azzal, hogy egyes toldalékok (például a fosztóképző) is ezt a változatot érvényesítik. A szerző utal ugyan a jelenség történeti okaira, ezt azonban nem tekinti elégséges támpontnak az oktatási gyakorlatban, így (Hegedűs Ritával egyetértve) a formai jegyek szerinti magyarázatot tartja hasznosíthatónak (265).

A birtoklás kifejezési lehetőségeinek összefoglaló bemutatása is főként a nyelvtanulók számára készült: „már a nyelvtanilag helyes forma megalkotása érdekében is sok mindent kell tudni” (152–160): egyaránt teret kap a morfológia (különös tekintettel a 3. személyű birtokosra), a szó szerkezetek, a mondattani változatok – megkülönböztetve a birtoklás tömörebb és lazább, illetőleg többszörösen jelölt szerkezeteit.

A passzív jelentés kapcsán megjelenik a komparatív megközelítés – hangsúlyosan nyelvspecifikus jelenségről van ugyanis szó mind a funkció, mind a kifejezőeszközök tekintetében. A szerző két általános használatot és jelentést különböztet meg, az egyik a személytelenség. Ennek háttérben az állhat, hogy a cselekvő határozatlan, nem pontosan ismert, vagy éppen evidens, esetleg általános – esetleg megnevezése redundáns lenne (például *besározódott*). A passzívum emellett az egyik módja annak, hogy ne a cselekvő perspektívájából láttassunk egy eseményt (222–224). Az egyes funkciók érvényesítése már nyelvspecifikus probléma, ahogy az is, hogy milyen jelentés-összetevők kerülhetnek ilyenkor alanyi szerepbe. A magyarra vonatkozóan skaláris szemlélet érvényesíthető a passzívum jelölésében a szándéktalanságtól a személytelenségig, mindez pedig különböző nyelvi szinteken (képzők, személytelen igealakok, létige + határozói igeenes szerkezet stb.) jelentkezik (táblázatos formában: 228).

A plurale tantum megnevezés a csak többes számú paradigmában létező főnevek csoportját jelöli. E témában szintén teret kap a nyelvtanítás, hiszen a szerző kitér azokra lexikai (szemantikai) csoportokra, amelyeket a magyar – más nyelvekkel ellentétben – kifejezetten egyes számban, »semleges számban« nevez meg (a kifejezést Nádasdy Ádámtól idézi; H. Varga 2012: 276). A plurale tantum szűkebb és tágabb értelmezésben egyaránt szerepel, megkülönböztetve azokat az eseteket, ahol az egyes számú alak nem realizálódik („grammatikailag nem lehetséges”), azoktól, ahol az egyes és a többes számú kifejezés jelentésében eltávolodott, vagy szófaji kategóriát vált (279–284).

Az esettanulmányok következő csoportjában hagyományos leíró szemléletben tárgyalt kérdéskörök szerepelnek, utalva az egyes kifejezőeszközök alakulástörténetére is. A részeshatározós eset kapcsán H. Varga Márta azt vizsgálja, hogy a *-nak/-nek* ragos változat mellett miért jelentek meg analitikus formák e grammatikai jelentés kifejezésére, elsősorban a *számára* és a *részére* kialakulását és használatát helyezve előtérbe. A motivációt az önálló, analitikus változatok hangsúlyosabb, explicit jelentésében látja, valamint abban, hogy a *-nak/-nek* esetrag többféle funkciót tölthet be (ennek részletes bemutatását l. 202–204). A szerző kitér arra is, a *számára* és a *részére* korábban élesebb használati különbségei mára mintha elhomályosulnának. Ez utóbbi kérdést érdemes lenne akár tesztszerűen is vizsgálni.

A ’nomen acti’, azaz a cselekvés eredményét kifejező képzőjelentés vizsgálata során több hasonló alakulástörténetű (’nomen actionis’ → ’nomen acti’) szinonim és poliszém képzőt (*-At*; *-mÁny*; *-vÁny*; *-Ás*) vet össze a szerző. Ezúttal a produktivitás nem vizsgálat tárgya (elméleti síkon kapunk erről információt: 210–212), a kizárólagosság és a lexikai akadályozás fogalma azonban felmerül (miért nem realizálódik például a **faragat* vagy a **horgolat*). A cselekvés → cselekvés eredménye típusú változás tárgyalásakor bevezeti a szerző a konverzió, azaz az alak módosulás nélküli jelentésmódosulás fogalmát (214–215). A párhuzamos képzések listaszerű bemutatásakor azt láthatjuk, hogy a derivátumok általában nem alkotnak szinonimapárokat, valószínűleg azzal összefüggésben, hogy az alapszó más-más jelentéseihez kapcsolódnak az egyes képzők.

Egy-egy képző egyszerű vagy összetett voltát olyan történeti kérdésnek tekintti a szerző, amelyről leíró szempontból is számot kell tudni adni, noha hangsúlyozza a kérdés problematikuságát. Néhány konkrét eset kapcsán – ilyen a *-ható/-hető*, *-hatatlan/-hetetlen*, *-ós/-ős*, *-ászat/-észet* – összeveti a hagyományos leíró megállapításokat a formális/strukturális megközelítés eredményeivel, utóbbiban több ellentmondást jelezve (268–269). Az elhatárolás fő kritériuma a transzparencia hiánya, beleértve, ha az egyik képző jelentése összetett formában mást fejez ki, mint önmagában, vagy ha két képző összekapcsolva más funkcióval bír, mint külön-külön. Ebben az esetben a skálaszerű értelmezés nagyobb magyarázóértékűnek bizonyul (270–271, 274).

A grammatikai jelentések vizsgálatának témakörében szorosabban összekapcsolható az ellátottság, az antonímia, a hiány és a redundancia kérdésköre. Az ellátottságot morfológiailag kifejező elemek kapcsán merül fel a *-(j)Ű* és az *-s* képzők funkcióinak elhatárolása. A kérdés problematikus voltát mutatja a különböző vélemények egymásra vetítése, például hogy megfelelő szemantikai kritérium-e az elidegeníthetőség, vagy csak a kétféle képzés felépítését tekintve egyértelmű a különbség (161–163). A két képző közös funkcióinak táblázatos bemutatása alapján részben a hatókör (lexikai csoportokban, mint például az intézményhez tartozás), részben pedig a párhuzamos képzésű derivátumok jelentéseinek eltávolodása mutat különbségeket (169–171). Nem problémamentes azonban a jelentéseltávolodás tekintetében az, hogy az alapszó poliszemiáját figyelembe vesszük-e az összevetés során, elsősorban azt, hogy az alapszó melyik jelentéséhez (az abban reprezentált fogalmi tartományhoz) kapcsolódnak a szinonim képzők. A példák közt szereplő *torkos* és *jó torkú* esetében a *torok* különféle „funkciói” (a táplálék befogadása, illetőleg a hangadás művelete) adják a két képzés fogalmi alapját, ezáltal nem a képzett alakok jelentése távolodik el egymástól.

A hiány grammatikai kifejezőmódjait H. Varga Márta a szinonímia és az antonímia mentén mutatja be a különböző nyelvi szinteken hálózatos formában (a fosztóképző mellett megjelennek összetételi tagok, mint a *szűk* vagy a *szegény*, a *nélkül*, vagy éppen a körülírás). A szerző bevezeti a prototípuselv fogalmát és a jelentés skaláris szemléletét, emellett a hiány és a tagadás jelentésének együttes vizsgálatában a funkcionális megközelítésű „radiális kategóriamodell” is képviselteti magát (175, 179–181, 189–193). Módszertani szempontból nem lényegtelen szempont – a természetes morfológia produktivitás fogalma alapján sem –, hogy releváns eredménnyel jár-e összevetni két képző jelentését olyan képzett szavakban, amelyek jelentése nem transzparens, nem kiszámítható. Noha a produktív képzéssel létrehozott derivátumoknak is kialakulhat lexikalizálódott jelentése, a termékeny képzők meghatározásához hozzátartozik, hogy a képzett szavak jelentése kompozicionális legyen (vö. Ladányi 2007: 44). A hiány mellett a fosztóképzővel ellentétes jelentések kapcsán a *szemes* (‘kedvező lehetőségeket hamar felismerő és azokat kihasználó’) és a *szemtelen* (‘sértő módon tiszteletlen, tolakodó, gátlástalan’) szinonimapárként értelmeződik (H. Varga 2012: 173–174, 200); ezek azonban olyan lexikalizálódott jelentésekkel bírnak, amelyek a formai „átlátszóság” ellenére nem kiszámíthatók a képzés alapján. Hasonló a helyzet a hiányt jelölő összetételi tagok egy csoportjában (178, 187); a *szűkkeblű*, *szűkmarkú* stb. típusú kifejezésekben az előtag eredeti funkciója (nyomatékosítja a ’nem kielégítő mennyiségű/méretű’ jelentést) közvetetté válik azáltal, hogy az összetétel mint egység vált metaforikussá. Az antonímia vizsgálata során is megjelenik ez a szempont a hagyományosan ellentétes funkcióval bíró fosztóképző és az *-s* képző néhány párhuzamos képzését

képző és az *-s* képző néhány párhuzamos képzését tekintve, ilyen a *modoros* és a *modortalan* összevetése (187).

A grammatikai jelentések kérdéskörében talán a redundancia problematikája kapja a legnagyobb teret. A pragmatikai és információelméleti bevezető (főként Paul Grice együttműködési elve és maximái, illetőleg a redundancia számszerűsíthető meghatározása) után a szintaktikai szinten megjelenő többszörös jelöltség kerül a vizsgálat előterébe (232). A redundancia két nagyobb csoportja különül el: a kötött és a fakultatív. Az előbbibe tartoznak a szám- és személybeli, határozottsági, illetőleg esetbeli egyeztetések – az utóbbi csoport lényegesen több lehetőséget villant fel (a ragisméltódás esetei, különféle mondatbeli funkciók ismétlése, igekötők halmozása, kötőszók halmozása stb.). Ezek értékelésekor a szerző rámutat az egyes kifejezésmódok jelentés-megkülönböztető szerepére, más esetekben reflektál a nyelvművelő megközelítésre (megkülönböztetve a műveltségi hiányosságnak tartott eseteket a grammatikailag hibás használattól: 238, 244, 246). A mondatszintű többszörös jelöltség eseteinek feleletválasztós tesztje alapján a szerző szerint többé-kevésbé érvényesül a nyelvi norma. Az eredmények ismeretében érdekes lenne a kutatásba bevonni a teszthelyzettől valamelyest függetlenített, (többé-kevésbé) spontán nyelvhasználat megfigyelését is.

A kötet végén H. Varga Márta felhívja a figyelmet a funkcionális nyelvleírási stratégia alkalmazási lehetőségeire – mind a kutatásban, mind az anyanyelv-oktatásban, mind pedig az idegen nyelv tanításában. Utóbbit tekintve különösen előnyösnek tartja, hogy ez a felfogás nem kész kategóriákkal dolgozik, a szabályok iránymutató tendenciákként működhetnek (ez a nyelvi összefüggések tágabb bemutatását teszik lehetővé), ezáltal pedig előtérbe kerülhetnek a kommunikációs képességek. Ezzel összefüggésben emeli ki a nyelvtanár feladatait (ahogy az esettanulmányok nagy részében is megfigyelhető ez a szemlélet): a nyelvi rendszer elemeinek és összefüggéseinek megismertetését, valamint a használati szabályok elsajátításának elősegítését.

Irodalom

- Békés Vera (1997), A hiányzó paradigma. Latin Betűk, Debrecen.
Benkő Loránd (1988), A nyelvi változások mibenléte és jellegzetességei. Magyar Nyelvőr 112: 385–397.
Dömötör Adrienne (2012), A nyelvtörténeti adat: elvek, gyakorlat, lehetőségek. Magyar Nyelv 108: 39–51.
Hegedűs Rita (2005), Magyar nyelvtan. Formák, funkciók összefüggései. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- Herman József (2001), A történeti nyelvészetől a nyelvi változások elmélete felé: problémavázlatok. In: Bakró-Nagy Marianne – Bánréti Zoltán – É. Kiss Katalin (szerk.), Újabb tanulmányok a strukturális magyar nyelvtan és a nyelvtörténet köréből. Osiris Kiadó, Budapest, 389–407.
- Károly Sándor (1972), Nyelvtörténet és kommunikáció. Általános Nyelvészeti Tanulmányok 8: 119–131.
- Keszler Borbála (2000), A szóképzés. In: Keszler Borbála (szerk.), Magyar Grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 309–329.
- Ladányi Mária (2007), Produktivitás és analógia a szóképzésben: elvek és esetek. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Pléh Csaba (2009), Chomsky és a pszichológia. Magyar Tudomány 170: 1075–1082.
- Ruzsiczky Éva (1961), A szóképzés. In: Tompa József (szerk.), A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I. Akadémiai Kiadó, Budapest. 333–420.
- Surányi Balázs (2009), Probléma-eltolódások a chomskyánus nyelvelméletben – a generatív nyelvészet ma. Magyar Tudomány 170: 1052–1061.
- Tátrai Szilárd (2011), Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Varga Mónika

GPS 60°

Köszöntő kötet Giampaolo Salvi 60. születésnapjára

Szerk. Fábíán Zsuzsanna et al.

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar,
Romanisztika Intézet, Budapest, 2014.

Giampaolo Salvi, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, a magyarországi romanisztika egyik legjelentősebb kutatója tiszteletére összeállított születésnapjára kötet húsz neves hazai romanista széleskörű tematikát felölelő tanulmányait közli a nyelvészet különböző területeiről. A tudományos igényességgel összeállított írások nem csupán problémafelvetéseikben és vizsgálati módszereikben térnek el egymástól, hanem kutatási eredményeik közvetítési módjában is jelentős változatosságot mutatnak: a kötet franciául, olaszul, spanyolul, katalánul és portugálul készült dolgozatainak nyelvi sokszínűsége további árnyalattal gazdagítja a kiadványt, és találóan reflektál névadója érdeklődési körének, munkásságának diverzifikálására is.

A kötet szerkesztési koncepciója – minden bizonnyal a sokszínűség okán is – a tanulmányok elrendezésében a hagyományos, szerzők neve szerinti névsorrendet követi, amit az is indokolni látszik, hogy az írások nyelve szerinti csoportosítás nem feltétlenül esett volna egybe tematikai rokonságukkal. Emellett a nyelv-